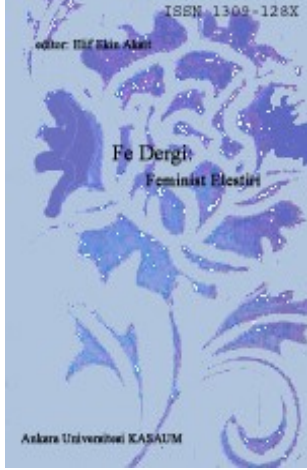

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM

Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 10, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi
Yasemin Gezer Tuğrul

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2018

Bu makaleyi alıntılanmak için: Yasemin Gezer Tuğrul “Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi ” *Fe Dergi 10*, no. 2 (2018), 71-84.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/20_7.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi
Yasemin Gezer Tuğrul *

Kadının hayatının en önemli dönemeçlerinden biri olarak kabul edilen anneliğe, ataerkil sistem ve din kurumu tarafından kutsal bir statü kazandırıldığı söylenebilir. Bu kutsallık, toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla da kadının toplumdaki konumunu ve annelik rolünü belirlemede önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda kendilerini dindar olarak tanımlayan kadınlar arasında İslam dininin kadına ve anneliğe bakışı ekseninde, kadına verilmiş olan annelik rolünün kadınları toplumda nasıl konumlandığı, kadınların anneliği nasıl anlamlandırdıkları ve içselleştirdikleri önemli tartışma konularındandır. Bu çalışma, annelik pratiğinin kültürel aktarımlar aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini, İslam'ın kadına bakış açısı ve feminist kuramın anneliğe ilişkin söylemleri göz önünde bulundurarak ele almaktadır. Bu amaçla makalede yazılarını dindar kadınların yazdığı bloglar içinde öne çıkan, “Reçel Blog” ve “Müslüman Anneler” blogunun annelik kavramını nasıl algıladıkları karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Annelik, İslam, Müslüman Anneler, Reçel Blog, Ataerkillik

Perception of Motherhood by Religious Women: Comparative Analysis of Reçel and Muslim Mothers Blogs

It can be said that motherhood, which is accepted as one of the most important turning points of a woman's life, is given a sacred status by the patriarchal system and religious institution. This sacredness also has an important place in determining women's position in society and motherhood role through gender roles. In recent years, among women who define themselves as religious, how women relate to society in terms of motherhood role, and how women understand and internalize motherhood are some important topics in Islamic debate. This study is taking the perspective of Islam on women and the discourse on motherhood of feminist theory into account and examines how motherhood practice is socially reproduced. For this purpose, in this article a comparison is made between the perceptions of “Reçel Blog” and “Müslüman Anneler” blogs on motherhood. These two blogs stand out among the ones written by religious women.

Keywords: Motherhood, Islam, Müslüman Anneler, Reçel Blog, Patriarchy

Giriş

Annelik, kadınlardan beklenen ve hemen hemen tüm toplumlarda en önemli ve kutsal olduğu düşünülen rollerden biridir. Kadınlık ve özelde annelik olgusunun değişen ve dönüşen dünya ile birlikte tarihsel süreçte anlamının ve değerinin farklılaştığı gözlemlenmektedir. Anneliğin kadının yaratılışı gereği doğal ve kadınlığının ayrılmaz bir parçası, içgüdüsel bir duygu, kadına bahşedilmiş en değerli, ayrıcalıklı görevi olduğuna ilişkin söylemler farklı formasyonlarda yeniden inşa edilip sunulmaktadır. En temelde aile içinde, yakın akrabalar/arkadaşlar arasında, okulda, iş yerinde ya da çeşitli kurumlar aracılığı ile -eğitim, din, siyaset- yoğun olarak dillendirilen tek bir söylem bulunmaktadır “annelik kutsaldır”. Fransız feminist yazar Elizabeth Badinter yaklaşık otuz yıldır hakiki bir ideolojik yeraltı savaşının sürdüğünü bu savaşın kadınlar açısından sonuçlarının henüz tam olarak kestirilemediğini ifade etmektedir (2017, 172). Dile getirilen annelik miti, kadının kendisini olduğu kadar anneliğini de politik bir meseleye dönüştürmüştür. Annelik artık özel alana ait bir tanımlama değildir. Bora'ya göre ise “annelik kimliği, toplumsal olanla bireysel olan arasındaki kesişme noktalarından biri,

*Öğr.Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

belki de en önemlisidir. Çünkü bir yandan bireyin (ister anne olarak ister bir anneye sahip olarak) en derin deneyimlerinin odağında durur; ama bir yandan da toplumsal olana ait pek çok öğeyi içinde barındırır” (2001, 78).

Çoğu zaman kadının toplum içindeki konumu, anne olup olmamasına göre şekillenmektedir. Özbay’a göre, “birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kadın ve anne sözcükleri eş anlamda kullanılabilir. Böyle bir kültürel yapı içinde bir kadın için çocuksuz olmak son derece statü düşürücüdür: çocuksuz kadın ya "evde kalmıştır" ya da "kısırdır" ” (1992, 151). Kadınlar -özellikle de evli kadınlar- anne olmayı yalnızca kadınlıklarını tamamlayan bir olgu olarak değil; aynı zamanda toplumsal onay almaları için de arzulamakta aksi takdirde kendilerini eksik, yarım hissetmekte ve acı çekebilmektedirler. Kadınların anne olma zorunluluğuna ilişkin görüş, kadınlar tarafından da içselleştirilmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri temelinde kadınlara ve erkeklere verilmiş olan cinsiyet rol kalıpları kadınların anneliği öğrenmelerine ve buna göre davranmalarına sebep olmaktadır. A. Giddens’a göre “Eğer birey kendi biyolojik cinsiyetine uygun düşmeyen toplumsal cinsiyet davranışı kalıpları geliştirse –yani, bu kalıplar sapkınsa- bu durum yetersiz ya da çarpık toplumsallaşma ile açıklanır” (2013, 506-507). Bu rollere aykırı davranıldığı takdirde toplumsal baskı mekanizmaları tarafından kadının en kutsal rolü olarak sunulan annelik rolü, hatırlatılmakta ve kadınlığı sorgulanmaktadır. Bu baskı unsurları kadını zaman zaman kariyeri ve anneliği arasında bir tercih yapmaya itebilmekte, annelik de kadın için bir mücadele alanına dönüşmektedir. Badinter’in ifadesi ile anneliğin bir bakıma kadının kaderinin merkezine yeniden yerleştirilmesi söz konusudur (2017, 9).

Tarihte anneliğe yüklenen farklı anlamlar, annelik kurgusunun aslında evrensel olmadığını ve toplumdaki topluma değiştiğini göstermektedir. Miller, anneliğin evrensel bir değer olmadığını, kadınların anne olarak yaşamlarını sürdürdükleri bağlamların sosyal olarak inşa edilen, tarihsel olarak spesifik ve kültürel olarak değişken bağlamlar olduğunu ifade etmektedir (2010, 35-54). Toplumsal olarak inşa edilen annelik, tek bir annelikten değil anneliklerden söz etmemize de yol açmaktadır. Bu yeniden inşa sürecinde din olgusunun etkisi ve önemi yadsınmaz. İslam dininin ve onun yorumlayıcılarının kadına ve özelde kadının anneliğine yüklemiş oldukları anlamlar dindar kadınlar tarafından eleştirilmekte ve tartışılmaktadır. Bu çalışmada “annelik algısı” kendilerini dindar olarak tanımlayan kadınların anneliğe ilişkin farklı söylemleri bağlamında kurmuş oldukları “Reçel Blog” ve “Müslüman Anneler” bloğu üzerinden analiz yapılarak ele alınmaktadır. Son yıllarda blogların önemli veriler sunan, kişilerin ilgi alanlarına göre oluşturdukları, gündelik deneyimlerini, duygu ve düşüncelerini özgürce paylaşma, tartışma olanağı buldukları alternatif bir mecaz olma özelliğine sahip olduklarının düşünülmüşünden hareketle bloglar üzerinden bir analiz yapılmıştır.¹ Fakat bu tartışmaya geçmeden önce, Feminist kuramın tarihsel süreçte anneliğe bakış açısının nasıl olduğu ve İslami tartışmalar bağlamında da kadınların “anneliği” nin nasıl temellendirildiği ele alınacaktır.

Feminist Tartışmalar Çerçevesinde “Annelik”

Annelik, feminist teorisinin tartışmalı konularından biridir. Feminist hareketin ikinci dalgası, başta ABD’de olmak üzere Batıda 1960’larda başlayıp 1970’lerin son yıllarına kadar süren feminist faaliyetleri içeren bir dönemi kapsamaktadır. İkinci dalga feministler, anneliği ve anneliğin kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkilerini tartışmaya açarak annelik konusundaki görüş ayrılığını işaret etmişlerdir. Anneliğin tartışmaya açılmasında öncü bir isim olan Simone de Beauvoir kadının bedensel yazgısını analikle tamamladığını; vücut yapısının bütünüyle insan türünün devamına dönük olmasından dolayı, bunun annenin "doğal" görevi olduğunu ancak buna ek olarak da “annelik içgüdü” olarak tanımlanan kavramın var olmadığını vurgulamaktadır (2010, 111). Anneliğin içgüdüsel ve evrensel olduğuna ilişkin yaklaşımın yanı sıra anneliğe, öğretilmiş bir kurgu olarak bakan, çocuk doğurmamanın bir eksiklik olduğuna inanmayan ve bu nedenle de kadınlığını annelik ile özdeşleştirmeyen kadınların da sayıları artmaktadır. Ancak annelik kurgusunun, anne olmayı tercih eden kadınlar kadar etmeyen kadınlar üzerinde de bir baskı unsuruna dönüştüğü ifade edilebilir. Orna Donath², “Çocuk doğurmadığın için pişman olacaksın” söylemlerinin anne olmak istemeyen hemen herkesi sürekli tehdit eden kesin bir hükme dönüştüğünü ifade etmektedir (Donath, 2018,9). Anne olmaktan pişmanlık duymak üzerine yaptığı çalışmasında Donath, çocuk doğurduktan sonra kadınların eksiksiz hissetmek yerine bu kez eksikliklerle dolu bir annelik sürecinden geçtiklerini ve bunun bir travmaya dönüştüğünü belirtmektedir. Ona göre böylece kadınların çocuk doğurduğunda “eksiksiz” kadınlara dönüştüğünü öne süren toplumsal kabuller yeniden gözden geçirilmelidir (Donath 2018, 22).

Annelik üzerine yapmış olduğu önemli çalışmalardan biri olan *Kadınlık Mı Annelik Mi?* başlıklı çalışmasında Badinter, “annelik içgüdü” nü sorunsallaştırmaktadır. Bugün kadınların doğa ile yeniden ilişki

kurmaya ve annelik içgüdüsüne dayanan en temel yaşayışa geri dönmeye ikna edilmek istendiğini ifade etmektedir (2017, 12). Badinter'e göre "70'lerden önce, çocuk, evliliğin doğal bir sonucuuydu. Doğurabilen tüm kadınlar, fazla çok sorgulamaksızın çocuk yapıyordu. Üreme hem bir içgüdü, hem dini bir görev, hem de türün bekası için bir yükümlülüktü" (2017, 17). Ancak, kadınların büyük bir çoğunluğunun doğum kontrol yöntemlerini kullanmaya başlamasıyla içgüdüden ya da evrensel çocuk arzusunun söz etmenin mümkün olmadığına da değinmektedir (2017, 17).

Tarihsel olarak anneliğin değişen tanımlarına bakıldığında anlamının pek de değişmediği ve yeni politikalar ile pekiştirildiği söylenebilir. Elif Ekin Akşit *Annelik, Feminizm, Tarih* adlı makalesinde "aynı zamanda hem nasıl geleneksel, hem nasıl yeni oluyor annelik?" sorusunu sormaktadır. Akşit'e göre "bir yandan annelik her zaman sanki çocuğundan birebir sorumlu olması gereken, bunu yaparken pek çok farklı bilgi açısından faydalanması gereken öte yandan kendi annesiyle, anneannesiyle, geleneksel bilgiyle olan ilişkisini tekrar tekrar sorgulayan ama kutsallığı bütün bu garip beklentileri birbirine bağlayan birey olarak karşımıza on sekizinci yüzyılın sonunda on dokuzuncu yüzyılda çıkıyor" (2013, 185). Dönemin koşullarına göre şekil alan ve yorumlanan annelik, kadınların kaderinin ayrılmaz bir parçasıymış gibi sunulmakta, toplumsal kabuller kadın kimliğini şekillendirmekte ve kadının anneliğini kullanarak kadın üzerindeki eril tahakkümün devamlılığını sağlamaktadır.

Badinter, "*Annelik Sevgisi: 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*" adlı kitabında 18. yüzyılın son çeyreğinde annelik sevgisinin yeni bir kavram olarak ele alınmaya başlandığına, annenin imajı, rolü ve öneminin köklü bir değişikliğe uğradığına vurgu yapmaktadır. Bu duygunun, bütün zamanlarda bir şekilde mevcut olduğunun ileri sürüldüğünü belirtmektedir (Badinter 1992, 115). Badinter'e göre, annelik davranışlarının içgüdüsel olmadığı kabul ediliyor olsa da annenin çocuğuna duyduğu sevginin olağanüstü güçlü ve evrensel olduğu ileri sürülmektedir. Kavram değişmiştir ama düşler aynıdır (Badinter 1992, 11). 1980'lerde annelik ve annelik içgüdüğü yeniden popüler olmuştur. Öztan'ın ifadesiyle 1960 ve 70'lerin feminist düşüncesi anneliği kutsallıktan ve gizeminden arındırarak analiz etmek çabasıdadır. Ancak 1980'lere geldiğinde ve 90'lar boyunca, feminist düşünce annelik konusunda ikiye ayrılmış görünmektedir. İlk çizgi bir önceki kuşağın devamı olarak annelik ve aile kurumuna yönelik eleştirel duruşun ön planda olması ile ayırt edilirken, ikinci çizgi, annelik ve ailenin değerinin feminist bir bilinç ile tanınması ve ortaya konmasına odaklanmaktaydı (2015, 92-93).

Anneliği içgüdü ile açıklayan, kadınları annelikleri üzerinden tanımlayan ve onu yücelten yaklaşımlara karşın, kadınların ikincil konumlarının kaynağını biyolojik unsurlarla açıklayan yaklaşımlar da gelişmiştir. Örneğin, Radikal feminizmin önemli isimlerinden olan Shulamith Firestone, kadının başlangıçtaki ve sonraki ezilmesine yol açan şeyin doğurgan bedensel yapısı olduğunu belirtmektedir (1993, 84). Ona göre, kadınların özgürleşmeleri ancak biyolojik rollerinden kurtularak mümkün olacaktır. Firestone'nin en önemli önerisi de biyolojik yeniden üretim araçlarını ele geçirerek kadınları bu yükümlülüklerden kurtarabilmektir. Yapay üreme yöntemlerinin desteklenerek kadınların özgürleşebileceğini ileri sürmüştür (1993, 208-215).

Feminist psikanaliz kuramcılarında olan Chodorow ise anneliğin psikanalitik ve psiko-sosyal yönüne odaklanmıştır. Chodorow, kadınların anneliğini ve özellikle de kadınların anneliğinin nesiller boyunca yeniden üretilme biçimlerini analiz ettiği *Anneliğin Yeniden Üretimi: Toplumsal Cinsiyetin Sosyolojisi ve Psikanalizi* isimli kitabına 'kadın anne' diyerek başlar. Ona göre kadınlar yalnızca çocuk doğuran değillerdir. (Chodorow, 1979,3). Chodorow'un (1978) kuramsal görüşünde anneliğin yeniden üretilmesinin temel nedeni, kadınların sürekli kişisel ve yakın ilişkiye ihtiyaç duymaları ve bu ihtiyacın karşılığını diğer bireylerden, özellikle de erkeklerden alamamalarıdır. Söz konusu ihtiyacın giderilmemesi, kadınları anne olma isteğine yöneltir, bu nedenle anneliğin temelini teşkil eden ilk unsur, psiko-sosyal faktörlerin varlığıdır (Chodorow'dan aktaran; Erdoğan, 2008). Annelik kimliği üzerine çalışan öncü kuramcılardan olan Rubin (1984) de anneliğin öğrenilmiş bir rol olduğunu, annelik kimliğini kazanmayla sonuçlandığını ve annelik kimliğinin gelişmesi için dört annelik görevinin tamamlanması gerektiğini söyler. Bunlar, kendisi ve çocuğu için güvenli bir yaşam sağlama, kendisi için önemli kişilerin çocuğu kabul etmesini sağlama, doğmamış çocuğa bağlanma ve kendini çocuğuna verme, adamadır (Rubin'den aktaran; Başterzi, 2008).

Yukarıda adı geçen feministler dışında annelik ile ilgili tartışmalara farklı bakış açıları ile katkı sağlayan başka feministlerin de olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu kişilerin bazıları Betty Friedan (1963), Ann Oakley (1972), Dorothy Dinnerstein (1976), Adrienne Rich (1976), Sara Ruddick (1980), Betsy Wearing (1984), Sharon Hays (1996), ve Lauri Umansky'dir.

Feminist kuram çerçevesinde yapılan annelik tartışmaları, anneliğin içgüdüsel bir duygu değil, daha çok

içeriği kültürel olarak oluşturulan ve kadın üzerindeki ataerkil baskının devamlılığını sağlayan bir unsur olduğu şeklindedir. Anneliği kadınlığın merkezine alan ve kutsallaştırılan politikalara rağmen, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması, yapay üreme tekniklerinin gelişmesi, kadınların ekonomik olarak güçlenmesi ve özgürleşmesi ile bugün tek bir kadınlıktan ve annelikten söz edilemeyeceği feministler tarafından dile getirilmektedir. Ancak dönemseller olarak feministler arasında da anneliğe ilişkin anlam dünyasında anneliğin farklı şekillerde ele alındığını söylemek mümkündür. Kadını, annelik üzerinden tanımlayan/tamamlayan yaklaşımlar var olduğu sürece feminist kuram çerçevesinde “annelik” tartışmalı bir alan olmaya devam edecektir.

İslami Tartışmalar Çerçevesinde Annelik Söylemleri

Geleneksel ve ataerkil anlayışın kadına yüklediği roller din aracılığıyla da pekiştirilmekte, ataerkil sistem ve İslam birbirlerini beslemektedirler. Ataerkil ve geleneksel söylemlerde olduğu gibi dini söylemlerde de kadınların erkeklere oranla daha merhametli, fedakâr, ince fikirli, zarif, duygusal ve hassas varlıklar oldukları belirtilip, kadının yaratılışı gereği böyle olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında İslam dininin kadının konumunu anne olarak kutsal bir yere oturttuğu, kadının fitratındaki en yüce duygunun annelik olduğu açıklamaları, İslam dininin yorumlayıcıları tarafından sıklıkla dile getirilmektedir.

Anneliğin zor görev ve sorumlulukları içinde barındırdığı, bunlara katlanmanın bir mükâfatının olduğu “cennet anaların ayakları altındadır” hadisi ile temellendirilerek anneliğe, kutsallık atfedilmektedir. Ancak çokça dile getirilen bu hadis ile iki farklı açıklama göze çarpmaktadır. Bu açıklamaların ilki, bir kadını cennete götürecek yolun annelik olduğuna vurgu yapılması olduğu söylenebilir³. *İslam'da Annelik* kitabının yazarı Aliah Schleifer'e göre, “Allah'ın (c.c.) sadece kadınlara has kılmış olduğu, hamilelik, doğum, çocuk emzirme ve yetiştirilmesinin zorlukları, kadınların Allah'ın rızasını kazanmalarına vesile olacak çok büyük bir fırsattır. Kadınlar, bir taraftan, bu tür işlere hazırlanmış ve uygun bir şekilde donatılmışken, diğer taraftan, çocukları için katlandığı sıkıntılardan dolayı ayrıca mükâfatlandırılmaktadırlar” (Schleifer, 2004,75-76). Daha az bilindiği düşünülen ikinci açıklama ise annenin aksine çocuğun merkeze alındığı açıklamalardır. Bununla ilgili Yıldırım'a göre “Hz. Peygamber'in⁴ (sav) bu hadisteki müjdesi anneden ziyade çocuklara verilmiş bir müjdedir. Hadis, bütün anneler cennete gidecektir şeklinde anlaşılır. Bilakis Allah'ın (cc) emrine uyarak, annesini meşru daire içerisinde hoşnut edip, onun gönlünü hoş eden, böylece hem annesini, hem Rabbini memnun eden çocuğun cennete gireceğini belirtir⁵”. Buradan da anlaşılacağı üzere annesini memnun eden çocuk cennetle müjdelenmiştir. Nitekim annesini razı etmek çocuğun cennete gitmesinin bir anahtarı olarak sunulmaktadır.

İslami kesimden kadınlar arasında anneliğe ilişkin düşünce dünyasının ve yorumların farklılaştığı söylenebilir. İslam dininin öğretilerini ve dini kaynakları kendisine referans edinen, yaşantısını bu şekilde şekillendiren ve dinin kuralı olduğunu düşünerek eleştirel söylemler geliştiren kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar geleneksel İslam yorumlarını destekler şekilde kendilerine biçilen annelik rolünü benimsemekte ve bunu çeşitli platformlarda/toplantılarda dile getirmektedirler. Bununla ilgili olarak Çayır, 90'lı yıllarda kadınlar tarafından kurulan ilk platform olan Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu'nun önemle üzerinde durduğu konulardan birinin de kadının annelik rolü olduğunu, İslamcı kadınların anneleri ve yeni anne adaylarını dini ve sosyal bilimlerde donatmak için annelik seminerleri düzenlediklerini ifade etmektedir. Kendi tabirleri ile artık amaçlanan “eğitimci annelik” tir (Çayır 2003, 61). Kadınların büyük bir kısmının kendilerine yüklenen rolleri içselleştirmiş olmalarının yanında Türkiye'de 90'lı yıllarda eğitilmiş, meslek sahibi bazı dindar kadınlar, kadınlık kimliklerini sorgulamakta ve daha eleştirel şekilde seslerini yükseltmektedirler. Kadınlar, kadınlık kimliklerinin annelik ile tanımlanmasına karşı çıkmış, kadınlık ve annelikten önce birey olarak görülmeyi talep etmişlerdir. Bu yıllar, dindar kadınların seslerini feminist ve İslami söylemler ile birlikte duyurmaya başladıkları bir dönem olması nedeniyle önemli görünmektedir. Dindar kadınlar içinde feminist kuramın söylemlerinden etkilenen ve dini söylemler üzerinden kadınlık rollerini eleştiren kadınların varlığını görmek de mümkündür. Dindar kesim içerisindeki kadınlarda böyle bir çeşitliliğin var olması ezber bozan nitelikte olup bu durum yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Nitekim bu çalışma ile dindar kadınların yeni tartışma alanlarından biri olan anneliğe ilişkin düşünsel farklılıklarını ortaya koyması açısından bir örnek oluşturmak ve literatüre katkı sağlanmak istenmiştir.

Müslüman Anneler ve Reçel Blogları Örneklerinde Annelik Söylemi

Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogu Kimdir?

Kendilerini “bir grup Müslüman kadını” şeklinde tanımlayan Reçel Blog’un kurucuları üniversite mezunu altı kadından oluşmaktadır. 2014 yılının Eylül ayında açılan bu blog eleştirel, düşündürücü ve zaman zaman esprili paylaşımlarıyla ulusal gazetelerde haberlere konu olmuştur. Sitenin adı İslamcı bir yazar olarak bilinen Dücan Cündioğlu’nun 2004’te “Reçel Yapamayan İslamcı Kadınlar” başlıklı yazısına bir nevi gönderme yapmaktadır. Cündioğlu’nun ortaya attığı bu konu başka birçok yazar tarafından da kaleme alınmış ve tartışma yaratmıştır. Cündioğlu söz konusu edilen yazısında “reçel” kavramını ailevi değerleri (aile ortamını) sembolize edecek şekilde kullandığını, modern Müslüman kadınların gelenekten uzaklaşarak modernleşmelerini ailenin çözülmesinin sebebi olarak gördüğünü belirtmektedir.⁶ Reçel Blog, modern, eğitilmiş Müslüman kadınlara İslamcı erkekler tarafından yöneltilen bu ve bunun gibi eleştirilere kendi tarzları ile cevap vermektedirler. Geleneksel İslam anlayışını sorgulayan tavırları ile bu anlayışa alternatif olma amacıyla kurulan Reçel Blog’un yazarları hangi amaçla blogu açtıklarını ise şu şekilde ifade etmektedirler “Kadınların ve bilhassa Müslüman kadınların; gündelik deneyimlerine, toplumsal meseleleri algılayışlarına, ilgilerine, meraklarına, dertlerine, umutlarına, kaygılarına, mücadelelerine dair kendi sözümüzü söyleyeceğimiz bir mecramız olsun istedik. Kalemimizi, klavyemizi, tenceremizi, meyvelerimizi, şekerimizi aldık geldik. Reçel zamanla size kendisini anlatacaktır.”⁷

Reçel Blog’un yazılarının genel olarak İslami feminist bir yaklaşımla yazıldığı ve bu yönde söylemlerin geliştirildiği söylenebilir⁸. Blogda, blogun kurucu yazarlarının yazıları dışında konuk yazarların da yazılar bulunmaktadır. Ama bu yazılar yalnızca konuk kadınlar tarafından yazılan yazılardır. Aynı görüşte olsalar da erkek okuyucuların yazılarına yer vermemelerinin nedenini, erkeklerin sözlerini söyleyebilecekleri çok fazla platform olduğunu, bu yüzden de kendilerini ifade etme pratiklerinin çok gelişmiş olduğu şeklinde açıklamaktadırlar. Onlara göre kadınlar kendilerini yazmak noktasında baskılanmaktadır, kadınların yazmaya cesaret edebilmesi çok önemlidir. Fakat erkeklerin blogtaki yazılara yorum yazabildiklerini de belirtmektedirler⁹. Müslüman Anneler blogu ise, 18 Ekim 2013 tarihinden itibaren blogu açma nedenlerini anlatan “Biz Kimiz” başlıklı yazıları ile paylaşımlarına başlamışlardır. Kendilerini, çocuklarını İslami hassasiyet ve titizlikle büyütme, yetiştirmeye gayret eden birkaç anne olarak tanımlamaktadırlar. Çocuğun İslami bakım ve terbiyesinde annelerin birbirleriyle istişare etmelerini, birbirlerini hayra teşvik edip kötülüklerden sakındırmalarını hedef edindiklerini belirtmektedirler. Müslüman Anneler, blogcu anne olmadıklarını dile getirmekte ve anne bloglarını şu sözler ile eleştirmektedirler “Malum olduğu üzere modern hayat, anne olan her kadına bir “anne blogu” yazmayı neredeyse vacip kıldı. Bu vesileyle özgürlüğü çocuk sebebiyle kısıtlanan kadın, dışarıya çıkamadığı için evini sokağa döktü! (...) Müslüman bir hanım, her şeyden önce iffet, haya, edeb ve namus demektir (...) Söz konusu bloglarda yazılanların pek çoğu, maalesef gayr-i İslamî ve gayr-i ahlakidir”¹⁰. Müslüman Anneler blogunda eğitim, sağlık, anne çocuk fıkhi, anne tecrübeleri, özel röportajlar, kitap önerileri ve eğitim materyallerine yer verilmektedir. Bunun yanında Reçel Blog’tan farklı olarak Müslüman Anneler blogunda erkek yazarların yazılarının alıntılanıldığı yazılar da yer almaktadır. Hiçbir annenin yazısını kendi adıyla yayınlamayacağı ve yazılarda çocuklarının isimlerinin ve fotoğraflarının kullanılmayacağı blog yazarlarının dikkat etmeleri gereken zorunlu durumlar olarak belirtilmektedir.

Bu çerçevede, elinizdeki çalışma için Reçel Blog’un 2014 Eylül-2017 Aralık ve Müslüman Anneler blogunun ise 2013 Ekim-2017 Aralık tarihleri arasındaki yazıları içerik analizi yöntemiyle taranmıştır. Bloglarda yer alan başlıklar oldukça çeşitli olmakla beraber bu çalışma kapsamında yazarların “annelik” ile ilgili yazılarının tamamına bakılmıştır. Reçel Blog’ta belirtilen tarih aralığında toplamda 15, Müslüman Anneler blogunda ise 17 yazı analiz edilmiştir. Her iki blogta da söz konusu yazıların bir kısmı kurucu yazarlara bir kısmı ise konuk yazarlara aittir.

“Anne Değilsen Bir Hiçsin”

Geleneksel ve ataerkil söylemde anneliğin bir kadının en asli görevi ve mesleği olduğu dini referanslar da dayanak gösterilerek sürekli olarak dillendirilmekte ve kadınlar “anne” olarak kurgulanmaktadır. Reçel Blog yazarları vermiş oldukları bir röportajda, “Müslüman-[Ak Partili](#) erkeklerden ‘Annelik dışında kariyeri merkeze almamak gerekir’, ‘Hamile kadının sokakta gezmesi doğru değil’ gibi açıklamalar duyduklarında ne yaptıklarına” ilişkin soruya karşılık olarak, bir kısmını umursamadıklarını, bir kısmı ile dalga geçtiklerini bir kısmı için de oturup ciddi bir yazı yazdıklarını ifade etmişlerdir¹¹. Söz gelimi blogun konuk yazarlarından biri olan Zeynep Ö. “Annelik Aslında O Kadar Da Kutsal Olmayabilir Mi”¹² başlıklı yazısında toplum tarafından anneliğe nasıl bir anlam yüklediğini şu şekilde ifade etmiştir:

Siyasi otoritelerimiz de dahil olmak üzere doğurganlık yaşına gelip de doğurmadıysan milletin gözünde yürümeyen araba, çekmeyen telefon, ısıtmayan kombi gibisin. Bir erkek için büyük başarı sayılabilecek şeylere, mesela eğitime, kariyere, paraya ya da özgüvene sahipsen bile anne değilsen bir hiçsin. Hatta hiçliğin de ötesinde sorunlusun, psikopatsın, zavallısın (Zeynep Ö.).

Müslüman Anneler blogun ise söz konusu anneliğin ne kadar önemli bir görev, sorumluluk olduğu görüşüne katıldıklarını ve bunu desteklediklerini gösteren açıklamaları oldukça fazladır. Blogtaki “Cahide Sultan’dan Annelik Tarifi”¹³ başlıklı yazı buna örnek olarak gösterilebilir:

Müslüman bir annenin sorumluluğu ağırdır. Onun en büyük görevi çocuğunun hayırlı bir insan ve Müslüman olarak yetişmesi için çalışmaktır (Cahide Sultan).

Anneliğin her kadına nasip olmadığı bu nedenle anne olan kadınların ne kadar ayrıcalıklı oldukları ve Allah tarafından ne şekilde mükafatlandırılacakları İslam’ın yorumlayıcısı olan erkekler tarafından kadınlara sürekli hatırlatılmakta hatta dayatılmaktadır. Müslüman Anneler Blogu’nun da bloglarında farklı yazarların (kadın/erkek) yazılarına yer vererek bu görüşleri pekiştirdikleri söylenebilir. Bir İslam alimi ve yazarı olarak bilinen Nureddin Yıldız’ın blogta paylaşılan “Sinir Küpü Olan Annelere Mektup”¹⁴ başlıklı yazısı bu durma örnek gösterilebilir. Yıldız yazısında anneliğe yüklenen çok önemli rolü, sorumluluğu ve karşılığında alınacak mükafatı şu sözler ile dile getirmiştir:

Annelik bir cihattır (...) Annelik, her dakikası ibadet gibidir. Elbette kolay değildir. Çetin bir emekten sonra Allah Teala, büyük bir sevap vermektedir. Ne kadar sabrederseniz o kadar kazanacaksınız (Nureddin Yıldız).

Ayrıca İslam’da kadın, annelik, çocuk bakımı ve terbiyesi gibi konularda çok sayıda kaynak bulunabilmektedir.¹⁵ Bu kaynaklarda ya da metinlerde geleneksel İslam anlayışının kadına yüklemiş olduğu rollerin devamlılığını sağlayan ifadeler yer almaktadır.

Anneliğin Özü “Fitrat”

Dini metinlerde kadının yaratılışı diğer ifadeyle fitratı gereği hassas, duygusal, zayıf, sabırlı ve fedakar olduğu üzerinden kadına yüklenen anlam, annelik söz konusu olduğunda daha da vurgulanmaktadır. İslami kesim tarafından fitrata aykırı davranmamak gerektiği, anneliğin yaratıcı tarafından kadına bahşedilen kutsal bir görev olduğu ifade edilmektedir. Buna en büyük dayanak olarak da “Cennet, annelerin ayakları altındadır” hadisi örnek gösterilmektedir.

24 Kasım 2014 tarihinde düzenlenen Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) 1. Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesi’nde Recep Tayyip Erdoğan’ın, kadınlığın ve anneliğin fitratına yönelik yapmış olduğu açıklamalar oldukça çok tepki çekmiş ve buna karşılık, Reçel Blog’un konuk yazarlarından Z.¹⁶ “Liberte-Egalite-Fitraterinte”¹⁷ başlıklı yazısında tepkisini şu şekilde dile getirmiştir:

Salı günü, 25 Kasım’a saatler kala, Erdoğan Bey’in açıklaması gündemimize giriveriyor: “Kadın anadır; ananın ayağının altı cennettir. Bunu feministlere anlatamazsınız! Onlar eşitliğe takılmış kalmış. Kadınlıkla erkek eşit olmaz; kadın kadına eşit olur; erkek erkeğe; aksi fitrata terstir (...) Biz, tabii, kadınlar saf ve masum ve merhametli ve nazik ve narin olup, bir de ayaklarımızla birlikte her yere taşıdığımız cennet kokusundan gün boyu sarhoş halde dolaştığımız aklımız kötülüğe ermiyor (Z.).

Öznur Akyılmaz “Türkiye’deki Bloglarda İslami-Feminist Yaklaşımla Yeni Bir Kadın Kimliğinin İnşası (Reçel Blog Örneği)” adlı yüksek lisans çalışmasında, Reçel Blog’daki yazıların yaradılış mevzusu açısından, İslami feminist söyleme paralel olarak İslam’da kadının konumunu irdeleyen, kadını erkek karşısında ikincilleştiren, bunu yaradılışına dayandırarak fitratına mal eden zihniyete başkaldırı niteliğinde olduğunu ifade etmektedir (2015, 141).

Kendisini Müslüman feminist¹⁸ bir yazar olarak tanımlayan Hidayet Şefkatli Tuksal ise Erdoğan’ın kadın ile erkeğin eşit konuma getirilemeyeceği ve bu eşitliğin fitrata ters olduğuna ilişkin açıklamalarını “Bunu fitrata dayandırmak sıkıntı çıkarır. Çünkü bu net bir şey değil. Sayın Cumhurbaşkanı belki bunu dindar kimliğinden ilham alarak dile getiriyor ama Kur’an-ı Kerim’de kadın ve erkek fitratını net olarak tanımlayan hiç bir ayet yoktur. Aksine insan fitratını tanımlayan ayetler var”¹⁹ sözleriyle eleştirmiştir.

Müslüman Anneler blogunun misafir kalem yazarlarından Ummu Atıyye’nin “Çağımızın Yükselen Mesleği Annelik”²⁰ başlıklı yazısı ise anneliği tam olarak fitrata dayandıran görüşleri destekler niteliktedir:

Fitrat; yaratılışın şifresi, özü ve programıdır. Bu program, insanın dünyaya ilk adım attığı andan itibaren kusursuz bir şekilde işler (...) En değerli ve nazik meyvelerin, koruyucu bir kabuk ile çevrelenmesi bizlere gösterir ki, kıymetli olan muhafaza edilmelidir. Aynen bunun gibi annelik de fitridir (Ummu Atıyye).

Kadının ev içi alanın dışına çıkmasının önünü kesen ve kadının fitrat gereği acizliğini dile getiren söylemler kadınlar arasında da ikiliklerin çıkmasına neden olmaktadır. İki bloğun kadın yazarlarının fitrat üzerinden söylem farklılıkları da bunun önemli bir göstergesidir.

Kutsal Olan Annelik Miti

Anneliğe yüklenen kutsallık kadınları anne olanlar, olamayanlar ve olmak istemeyenler olarak ayırmaktadır. Kadınlardan bazıları bu kutsal görev kendilerine nasip olmadığı ve ciddi bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kaldıkları için kendilerini eksik hissetmektedir. Bunun yanında son zamanlarda çocuk sahibi olmak istemeyen, toplumsal baskıdan rahatsız olan ve bu rahatsızlıklarını artık söylemekten çekinmeyen kadınların sesleri de duyulmaktadır. Kendisini, evli, feminist, eğitilmiş, çalışan ve dindar olarak tanımlayan Reçel Blog'un konuk yazarlarından Ferhan'ın "Evli, Mutlu, Çocuksuz"²¹ ve Rümeyşa Ç.'nin "Emzirmek Diymeyip Doyurmak Demek"²² başlıklı yazıları, bu hayatta dayatılan annelik dışında başka güzel şeylerin de var olduğunu dile getiren ve anneliği kutsallıktan çıkararak feminist söylemleri, gelenekçi anlayışa bir itiraz niteliğindedir. Bu konuda Ferhan ve Rümeyşa Ç.'nin ifadeleri şu şekildedir:

Evet, biliyorum annelerin hayatı çok zor. Biliyorum anne olmayı deli gibi isteyip olamayan, çocuğu yüzünden okulunu veya işini bırakmak zorunda kalan, bir şekilde hayatına aynı şekilde devam etmeye çalışan mükemmel annelik, örnek eş, iyi öğrenci rollerine girmeye çalışırken bin parçaya bölünen insanlar var. Hepsinin de mücadelesine hayranım. Ama bana gelince ben pek o kadar kutsal değilim-mümkünse de olmayayım (Ferhan).

Ne anneliğin kutsallığı meselesine hâlâ kafam basıyor ne de çocuk anne arasındaki o özel bağa... (Rümeyşa Ç.).

Reçel Blog yazarlarının söylemlerinden hareketle kendilerinin kutsal annelik mitini kadın olmanın merkezine koymadıkları söylenebilir. Reçel Blog'un konuk yazarlarından Zeynep Ö. ise "Annelik Aslında O Kadar da Kutsal Olmayabilir mi"²³ başlıklı yazısında kadınları doğurgan olmaya teşvik eden dini referansları sorguladığını ve yeniden ele almaya başladığını belirtir. Anneliğin kutsallığı meselesinin dini metinler (annelikle ilgili ayetler) ve ataerkil bir söylem aracılığıyla kadını birey olarak değerli görmeyen, onu anne olan, olamayan ya da olmak istemeyen olarak ayırtıran özellikler barındırdığını düşünmektedir. Ayetlerin hiçbirinde anneliğe varoluşsal bir anlam ve kutsallık yüklenmediğini, anne olan kadın ile olamayan arasında bir kıyaslama yapılmadığını, hiyerarşik bir ilişki kurulmadığını belirtmektedir. Ayrıca anneliğin bizzat kendinden değil, onun getirdiği fiili durumdan söz edildiğini de hatırlatmaktadır.

Müslüman Anneler Blogu'nun anneliğin kutsallığına ilişkin söylemleri ise tam olarak dini referanslar ile desteklenmektedir. Blog'un ana sayfasında bulunan "Ayaklarının Altında Cennet Umudu" ifadesi bunun en büyük örneğidir. Ummu Reyhane adlı yazarın "Anneye Destek Ol; Ayağına Cennet Tozu Bulaşsın!"²⁴ başlıklı yazısı hem anneliğe yüklenen kutsallığa atıfta bulunmakta hem de yazar bu yazısında aslında evin tüm işlerinden, çocuk bakımından, eşine karşı sorumluluklarından dolayı zaman zaman çok yorgun düştüğünü kendine zaman ayırmadığını ama eşinin tüm bunlara rağmen gönlünce her istediğini yaptığını ve biraz olsun eşinden çocuk bakımı konusunda destek beklediğini anlatmaktadır. Yazar, günü geldiği zaman oğullarına annelik gibi kutsal bir göreve destek olmalarının karşılığında ayaklarına cennet tozu bulaşacağını öğütleyeceğini ifade etmektedir.

Anneliğin Tamamlayıcısı Olarak Normal Doğum

Toplum tarafından kadının anne olması ne kadar önemli ise dünyaya getirdiği çocuğun ne şekilde geleceği bir toplumsal meseleye dönüşmüş durumdadır. Öyle ki bu mesele en çok kadınlar arasında konuşulmakta ve kadınların kendi içlerinde de kategorize edilmelerine neden olmaktadır. Normal doğum gerçek kadınların yapabileceği bir durum olarak değerlendirilirken diğer doğum yöntemlerine başvurmak durumunda kalan kadınlar "eksik annelik" sözlerine maruz kalmaktadırlar. Reçel Blog'un editörlerinden biri olan Rümeyşa normal doğum macerasını anlattığı "Normal Doğum: Bir Kahramanlık Hikayesi"²⁵ başlıklı yazısında normal doğumun kendisini diğer kadınlardan farklı kılacak olağanüstü bir eylem olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir:

(...) Çok garip geliyor hala ama neredeyse ziyarete gelen herkes tebrik etti durdu beni, sanki dünyanın en komplike işini başarmışım gibi. “Zamane kızlarına” benzemiyormuşum hiç, tecrübeli annelere “taş çıkarırmışım”. Doğumhaneden bir çıkışım varmış, “muzaffer bir komutan” gibiymişim. Burada tebriklerin sebebi, o “kutlu” normal doğum neferlerinden biri olmuş olmam (Rümeysa Ç.).

Ceren Gokoglu da doğum sürecini ve sonrasında yaşadıklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

Doğum başlamıştı, ah elbette elbette normal doğum olacaktı (...) En sonunda dayanamayıp epidural istediğimde hissettiğim vicdan azabını hiç unutmuyacağım. Bebeğimi kucağıma aldığımda iyice artan o “eksik annelik” uzun süre peşimi bırakmadı. Ta ki bir gün tüm bunların birer saçmalaktan ibaret olduğunu anlayana kadar (Ceren Gokoglu).

Müslüman Anneler Blogu’na yazan bir okuyucunun “Sezeryan ile Doğum Yapan Kötü Anneler (!)”²⁶ başlıklı mektubu, normal doğum yapmadığı için bir kadının toplum tarafından nasıl küçümsendiğinin, bunun bir eksiklik olarak nasıl görüldüğünün örneklerinden sadece bir tanesidir:

Her şey normal giderken bebeğin kafasının vakumla alınması gerekeceği, bunun tehlikeli olduğu, bu sebeple sezaryen ile doğum olması gerektiği söylendi (...) "Aaa sezaryen mi oldu humm" deyip küçümsemeler sanki biz "illa sezeryan olsun" diye yalvarmışız gibi bakışları." (Bir Anne).

Müslüman Anneler Blogu’nun bu anneye cevapları ise aynı yazıda şu şekildedir:

Bir kişinin mecbur kaldığında sezaryen ile doğum yapmasından daha normal ne olabilir ki? (...) Normal doğum yapmayan hakiki anne olamaz, doğum sancısı çekmeyen annelik güdülleri nedir bilemez" gibi hepsi de birbirinden saçma ve absürt pek çok şey türedi (Müslüman Anneler).

Sonuç olarak toplumun kadından beklediği en önemli görevlerden biri de çocuğu nasıl doğurması ile ilgilidir. Bir kadının nasıl doğum yapması gerektiği bile toplum tarafından belirlenmiştir. Görüldüğü üzere toplumsal onay almak ve toplumun gazabından korunmak için “normal doğum” yapmak oldukça önemli görünmektedir. Normal doğuma ilişkin iki blogun yazarları da benzer şekilde normal doğuma özel bir anlam yüklememekte ve bunun üzerinden kadınların küçümsenmesini, eksik olarak nitelendirilmesini doğru bulamadıklarını belirtmektedirler.

Ebeveynlikten Beklenen “Annelik”

Anne ve babanın her ikisinden söz edebilmek için kullanılan “ebeveynlik” kavramında babadan ziyade annenin merkeze alındığı söylenebilir. Söz konusu çocuk bakımı olduğunda çocukların tüm sorumluluklarının yalnızca anneye ait olduğu vurgulanır. Reçel Blog editörlerinden Rümeysa Ç. “Mükemmel Ebeveynliğe Giden Altın Yol’da Yığılıp Kalmak”²⁷ başlıklı yazısında ev işlerinden, çocuk bakımından sorumlu olan cinsin “kadın olan anne” olmasını kadınlığın bir yükü olarak değerlendiren ifadeleri şu şekildedir:

Ebeveynlik denince, öncelikle tabii ki aslında annelik kastediliyor; çünkü babanın çocuk bakması bayağı istisna hala ne yazık ki. O halde buradan itibaren annelik diyelim. Kadın evin her işini yapmaktadır. Bir yandan da hangi sınıftan olduğuna bağlı olarak, tezini yetiştirmektedir, misafir ağırlamaktadır, spor salonundaki randevusundan dernek toplantısına yetişmesi ve içerisinde bulunduğu sosyal sınıftaki yerini sağlamlaştırması gerekiyordur; yani bir şekilde kadınlığın yükünü çekiyordur (Rümeysa Ç.).

Müslüman Anneler blogu yazarlarından Ummu Reyhane’nin “Susmak Üzerine”²⁸ başlıklı yazısı ev içi ve çocuk bakımı gibi sorumlulukların genelde annelerin üzerinde olması anlayışına karşılık anneleri destekleyen ifadeleri şu şekildedir:

Sorumluluğun genelde (sadece) annelerin üzerinde olması, anneleri daha gergin ve topluma karşı anlamsız bir hesap verme psikolojisi içine itiyor (Ummu Reyhane).

Müslüman Anneler Blogu'nun yukarıdaki ifadeleri diğer yazılarında belirttikleri ile çelişik görünmektedir. Her ne kadar çocuk eğitiminden anne ve babanın ortak şekilde sorumlu olduğu söylene de gelecek nesilleri yetiştiren, çocuğun gelişiminde en önemli role sahip olan kişinin "anne" olduğu sıklıkla dile getirilmektedir.

Comer'e göre, özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında çocuk bakımı konusunda el kitaplarının sayılarında artışla yaşanmış, ruhbilimcilerin ve çocuk doktorlarının çocuk bakımının tüm yükünü biyolojik annelere yıkmaya, onların gelecek kuşakları yetiştirmekle sorumlu olduklarına inandırma çabaları yirminci yüzyılın en popüler öykülerinden biri olmuştur (Comer,1984, 174). Çocuğun ruhsal gelişimi açısından yaşamının ilk yıllarında anne ile kuracağı sıcak ve yakın bağın önemine vurgu yapan açıklamaların bilimsel bir temele dayandırılması çocuk bakımından sadece anneyi sorumlu tutan anlayışa dayanak oluşturmuştur.²⁹

Anneliği İnsani Bir Düzeye İndirmek

Günlük toplumsal hayatta annelik, birçok işi bir arada yaparak kusursuz şekilde yaşamı dizayn edebilme olarak kurgulanmaktadır. Çocuğunu ihmal etmeyen iyi bir anne, eş, ev hanımı olmak kadından beklenen rollerden sadece birkaç tanesidir. Reçel Blog konuk yazarlarından Sena Pekkendir Aydın "Bir Kolda Birkaç Karpuz Taşıdığım İçin Toplumdan Özür Dilerim"³⁰ başlıklı yazısında çocuğu olan, çalışan aynı zamanda eğitimine devam eden bir kadın olarak kendini çevresindekilere ihmalkar bir anne olmadığını açıklarken bulduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Ben şimdiden, ki sadece doktora yeterlilik sürecinde olduğum halde, yer yer kendimi topluma ihmalkar bir anne olmadığımı açıklarken buluyorum (...)Anneysen ya çalışmanı ihmal ediyorsundur ya çocuğunu başka bir ihtimal yok! (Sena).

Reçel Blog konuk yazarlarından Nagehan'ın "Hayattaki Tek Amacım: Neden Ağlıyor"³¹ başlıklı yazısında anneliğin her şeye gücü yetebilen biri olmaktan çıkartılıp daha insani bir düzeye indirilmesi gerektiğine ilişkin sözleri ise şu şekildedir:

Anne; muhteşem öngörü sahibi, her şeye gücü yetebilen, her türlü fiziksel koşulla başa çıkabilen, çocuk yetiştirmek konusunda uzman, yemek pişirmek konusunda üst düzeyde yetenekli, ailesi için her şeyden vazgeçebilen, her zaman onlara öncelik veren insanüstü varlık (...) İlk iş, anneliği insani bir düzeye indirmek. Yeterli sütün olmamasını "tam anlamıyla anne olamamak" değil de, yeterli sıvı tüketmemek ve yorgunlukla açıklayacak kadar mantıklı ve insani (Nagehan).

Müslüman Anneler blogu ise evin dışında çalışan kadınları "anne" olamamakla, "anneliği" becerememekle, iş yaşamındaki başarısını söz konusu annelik olduğunda yapamamakla itham etmektedirler. Ayrıca çalışan kadınların iş yaşamındaki başarılarının kendilerinin gündeminde dahi olamayacağını Ummu Reyhane "Annem ve Maria (Montessori) Teyze"³² başlıklı yazısında şöyle vurgulamaktadır:

(...) şunu çok iyi biliyorum ki, insan çok iyi bir öğretmen/educator olabilir, bir pedagoğ veya psikoloğ olabilir, anaokulları yönetebilir, okullar açabilir, projeler, sunumlar, konferanslar düzenleyebilir. Ama aynı insan anneliği beceremeyebilir! Maalesef bugün etrafımızda çokça görürüz; evdeki iki çocuğundan bunalıp da bir an önce okuluna, hastanesine, iş merkezine dönen başarılı eğitimciler (...)Bu sebeple bir bayanın iş merkezindeki başarısı, bizim annelik gündemimize giremez. Ama 'ev merkezli' her başarı mutlaka gündem edilmelidir (Ummu Reyhane).

Ummu Reyhane'nin bu ifadeleri kadınları daha çok aile içerisinde eş ve annelik rolleri ile tanımladıklarının bir göstergesidir.

Kadının, Doğurgan Olanının Makbul Olması

Reçel Blog yazarları kadınların doğurganlığına siyaset aracılığıyla da yön verilmeye çalışılmasını ve kadınların doğurganlık özelliklerinden dolayı dini söylemlere başvurarak siyasetin bir parçasına dönüşmesini eleştirilmektedir. Reçel Blog yazarlarından Z.'nin kaleme aldığı "Zeki Müren de Hamdiye'yi Görecek Mi"³³ başlıklı yazısını, kadınların kuluçka makinesi olarak algılanmasına karşı bir itirazın dışı vurumu olarak yorumlanabilir:

Sağlık Bakanı'nın, kameralar eşliğinde yılın ilk doğan bebeğine ve ailesine hastanede baskın verip, "3. çocuk demek, söz dinliyorsunuz, aferin. Zaten kadının tek kariyeri de annelik olmalı." diye şovunu yapması üzerine; haliyle pek çok tepki geldi (...)AKP'nin kadınlara kuluçka makinası olarak muamele etmesine hem de AKP'ye muhalefetin dini pratikleri aşışulamak üzerinden yapılmasına karşı olmak diye bir seçenek mevcut değil (Z.).

Buna karşılık Müslüman Anneler Blogu'nda ise kadınların doğurgan olmasının ne kadar önemli olduğu ve çokça doğurması gerektiğine ilişkin yazıları görmek mümkündür. Bloglarında, bir din adamı olan Nureddin Yıldız'ın "Sinir Küpü Annelere Mektup" başlıklı yazısına yer vermişlerdir ve söz konusu olan bu yazıda Yıldız'ın kadınlara hitap şekli kadınları "Allah'ın insan makinesi"³⁴ ne benzetmesi şeklindedir. Ayrıca kadınların çok çocuk doğurmaları gerektiğine ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

Değerli hanımefendi, Allah'ın insan makinesi (...) Çok çocuk doğurmuş ve doğurmayı cihat olarak görmüş mücahide hanımlardan nasihatler alın. İki çocukla kendinizi daraltmayın. Allah'ın yaratmasına engel olmayın; bir kaç çocuğunuz daha olsun. Bunları rahat karşılamaya başlarsınız. Sabredin (Nureddin Yıldız).

İslam'ın erkek yorumcuları tarafından kadının çok çocuk doğurması gerektiği hadisler ile sık sık desteklenmektedir. Örneğin, Hz. Muhammet'ten rivayet edildiği belirtilen "Evlenin, çoğalın, zira ben, kıyamet gününde sizin çokluğunuzla iftihar ederim" hadisi evliliğin zorunluluğuna ve çok çocuk doğurmaya dayanak olarak gösterilmektedir. Hatta evlenilecek kadının kısır olmaması ümmetin çoğalması açısından oldukça önemlidir. Evlenmenin asli gayelerinden bir *tenasül* yani neslin devamını sağlamaktır.³⁵

"Kadın Eşittir Anne Değildir"

Kadını annelik ile özdeşleştiren ve anne olmaları konusunda baskılayan anlayışa karşı çıkan kadınların sesi her geçen gün yükselmektedir. Reçel Blog konuk yazarı Sümeyra tarafından çevirisi yapılan Jinan Deena'nın "Asla Çocuk Sahibi Olmayacağım"³⁶ yazısı tüm kadınların aynı zamanda "anne" olarak algılandığı gerçeğine ve bu nedenle kendisinin de maruz kalmış olduğu toplumsal baskıya vermiş olduğu tepkiyi içermektedir:

Yaşlandığın zaman yalnız kalmayacak mısın? diye soruyorlar. Çocuk istemiyorum. Evet, beni duyduzun. Ben, bu toplumun yetişkin kadın bir üyesi, çocuk sahibi olmak istemiyorum. Sadece şu an değil, hiçbir zaman (...) Tüm kadınların aynı zamanda "anne" olduğunu varsaymaktan vazgeçin. Sadece çocuk sahibi olmamayı "seçmiş" kadınlar için değil, çocuk sahibi "olamayan" kadınlar için de (...) Seçimi kendilerine ait ya da değil, çocuksuz kadınlara saygı gösterin (Jinan Deena'dan çev. Sümeyra).

Reçel Blog'un konuk yazarlarından Zeynep Ö. de "Annelik Aslında o Kadar da Kutsal Olmayabilir mi?"³⁷ başlıklı yazısında kadının, anne değilse nasıl bir yetersizlik duygusuna sürüklendiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Bir erkek için büyük başarı sayılabilecek şeylere, mesela eğitime, kariyere, paraya ya da özgüvene sahipsen bile anne değilsen bir hiçsin. Hatta hiçliğin de ötesinde sorunlusun, psikopatsın, zavallısın. Bu algı yüzünden evlenmemiş, evlense bile çocuk sahibi olmayan benim gibi kadınların çoğu aldatıcı bir yetersizlik duygusuna sürükleniyor. Hayatta hep anlam peşinde koşmuş, özgürce ve cesaretle gezmiş, okumuş, çalışmış bir kadının en sonunda kazandığı sıfat şu: "evde kalmış" (Zeynep Ö.).

Çocuk doğurmanın bir kadın için zorunluluk olduğunu dile getiren söylemlerin aksine Reçel Blog yazarları çocuk doğurmayan, doğurmak istemeyen kadınların da var olduğunu ve buna saygı duyulması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca kadınların anne olmadıkları için yetersizlik duygusuna itilmelerine itiraz etmektedirler³⁸. Çocuk doğurmak istemediğini dile getiren kadınlar, kadının annelik ile özdeşleştirilmesi anlayışını değişime uğratmaktadırlar.

Çalışan Kadının Annelik ile İmtihanı

Kadınları evin dışında çalışan ve çalışmayan şeklinde ayıran, ev içi alan ile sınırlayan, eş ve annelik dışında roller vermeyen ve bunu da dini referanslarla destekleyen anlayış annelik de devreye girince iyice içinden çıkılmaz bir meseleye dönüşmektedir. Bu anlayışı eleştiren Reçel Blog'un konuk yazarlarından Sena Pekkendir Aydın "Bir Kolda Birkaç Karpuz Taşdığım İçin Toplumdan Özür Dilerim"³⁹ başlıklı yazısında bir erkek gibi çalışıp başarılı olunca anneliğine çamur atılması, çocuğunu ihmal ettiği iddiasında bulunulması ya da yaptığı çalışmaların beğenilmemesi gibi durumların ortaya çıkabildiğini belirtmektedir. Ancak tüm bu olumsuz yorumlara rağmen geleneksel kadınlık rollerinin dışına çıktığı yazısının başlığında iğneleyici bir dille toplumdaki özür dilemiştir:

(...) o toplumsal bakışı hissediyorum... Anneysen ya çalışmanı ihmal ediyorsundur ya çocuğunu başka bir ihtimal yok! Ama üzgünüm erkekler! Gün 24 saat ve bize laga luga yapmayınca yetebiliyor! (Sena Pekkendir Aydın).

Reçel Blogun konuk yazarlarından Elif Eda ise "Anne Ol, Anne Öl" başlıklı yazısında kadınların evin dışında çalışıp üretirken aynı zamanda çocuk sahibi olabileceğini ve bu arzunun çok makul bir istek olduğunu şu şekilde⁴⁰ ifade etmiştir:

Bazıları için kabul etmesi güç olsa da çalışmak, üretmek, bir varoluş biçimi olarak mesleklerine sahip çıkmak isteyen kadınlar var. Bu kadınlar aynı zamanda evet doğurmak istiyor. Biliyorum, çok tuhaf. Nasıl olur? Ama oluyor işte (Elif Eda).

Müslüman Anneler Blogu'nun ise bir Müslüman annenin neden evinde olması gerektiğine ilişkin açıklamalarını "Müslüman Anneyim, Neden mi Evimdeyim?"⁴¹ başlıklı yazılarında şu şekilde görmek mümkündür:

"Biz her şeyden önce ev hanımlarına; "Eve dönün" diyoruz. Eve dönün, kendinize gelin, yeniden ev'lenin, çocuklarınızı kucağınıza aldığınız o ilk günlere yeniden dönün. Yeniden sevgiye, aşka, muhabbete, sabra, tahammüle, kucak açmaya, gönlü ana'lar kadar yüceltmeye dönün. Bir evi ev yapan annedir (Müslüman Anneler).

Müslüman Anneler Blogu yalnızca evin dışında özel sektörde ya da kamuda çalışan kadınlara değil aynı zamanda vakıf, dernek, ders, kurs, eğitim ve gönüllülük faaliyetleri yapan ev hanımlarına da "evlerinize dönün" çağrısında bulunmaktadır. Vermiş oldukları bir röportajda "Çalışan hanım, annelik yapamıyor" mu demek istiyorsunuz?" sorusuna "Hayır. Tam aksine evden kopan hanım, (ister ev hanımı olsun, ister iş kadını, ister okuyan) annelik yapmakta başarısız ve yetersiz kalıyor, diyoruz."⁴² şeklinde yanıt vermişlerdir. Ayrıca çalışan kadınları da kendi içinde ayırmakta ve çocuk bakımından yalnızca annenin sorumlu olduğu düşüncesinden hareketle çalışan bir kadının makbul bir kadın olamayacağını ifade etmektedirler. Cahide Sultan "Sevgisiz Kucaklarda Büyümesin Çocuklar"⁴³ başlıklı yazısında çocuk bakımının çok fedakârlık ve sabır isteyen bir iş olduğunu ve bunun hakkını vermenin de o kadar da kolay olmadığını belirten ifadeleri şu şekildedir:

Her insanın hayat şartları elbette farklıdır(...) Geçim sıkıntısı olmadığı halde çalışmak isteyen, "Boşuna mı onca sene okudum, niye evde oturayım?" diyen, önüne geçilmez arzu ve ihtiraslarına çocuklarını kurban veren anneleri asla haklı bulmuyorum. Bir kadın hem çocuk yapar(!), hem kariyer yapar ama ikisinin birden hakkını vermesi neredeyse imkansızdır. Çocuk fedakârlık ister (Cahide Sultan).

Yukarıdaki ifadeden hareketle aile içinde kadın ile erkek arasındaki ilişkide fedakâr, sabırlı, kendisini evine, işine, çocuklarına ve eşine adanmış durumda kalan taraf kadın olmak zorundadır. Çünkü bu kadının hem yaratılışının gereği hem de kadından beklenen ve söz konusu kadın olduğunda daha da keskinleşen toplumsal rollerdir.

Müslüman Anneler Blogu'nun dışarıda çalışan annelere ve bunun yanında ev hanımı olup çocuğuna yetemeyen annelere bakış açısı çok daha gelenekselidir. Bloglarında yazısına yer vermiş oldukları bir başka erkek

yazar olan Mücahit Gültekin'in kaleme aldığı "Anne"⁴⁴ başlıklı yazısı eski anneleri ve günümüz annelerini kıyaslayarak anneliğin tarifini yapmaktadır:

*Eskiden anneler çocuklarını hiç bırakmazdı... Başka bir işleri yoktu, sadece annelik yaparlardı (...)
Anneler "bakımlı" olmazdı. Onlar bize bakarlar, kendilerini unuturlardı. Biz o yüzden kaybolmazdık...
Üstlerine ne denk geliyorsa giyer; makyajı, mesleği, sosyal faaliyeti, derneği, semineri, alışverişi
kendileriyle bizim aramıza sokmazlardı (Mücahit Gültekin).*

Yazar Ummu Reyhane de "Dışarıdaki Kadın ile Yarışılır Mı?"⁴⁵ başlıklı yazısında "Dışarıdaki Kadın" dan ne kastettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

*Hani şu genelde sarışın, uzun boylu, renkli gözlü, daracık pantolonlar veya minicik eteklerle dış
çamaşırları bırakın iç çamaşırları teşhir etmek için didinen, saçları boyalı, kaşları alınmış, turnakları
yapılmış (...) Hani şu "anne" olmayan, olamayan kadından (Ummu Reyhane).*

Yukarıda adı geçen yazarlara göre, kadının meslek edinmesi, evin dışında çalışması, bakımlı olması onları asli görevleri olan annelikten uzaklaştırmakla birlikte anne ile çocuk arasına giren bir engel olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda giyim-kuşamı ve bakımlı olması üzerinden tarif edilen kadınların annelikte yetersiz oldukları, anne ol(a)madıkları hatta ahlaken de zayıf oldukları iddia edilmektedir.

Sonuç

Annelik üzerine yapılan tartışmaların feministlerin tartışma alanları olmasının yanında İslami kesimin de yoğun olarak gündemine girdiğini söylemek mümkündür. Türkiye'de laik ve dindar kesim arasında yaşanan ikilikler bu kesimi de ikiye bölmüş durumdadır. Bir taraftan duruma geleneksel İslam anlayışı ile yaklaşan, diğer taraftan da daha sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşan iki taraftan söz edilebilir. İslami kesim arasındaki bu ikilik gün geçtikçe kadınları ayırıştırılmaktadır. Yükselen İslami feminist söylem ile geleneksel İslam anlayışı karşı karşıya gelmekte ve yeni tartışma alanları doğmaktadır. Bu çalışmada tartışma alanlarından biri olan "annelik" meselesi, kurucularının kadın olduğu birbirinden farklı iki blog üzerinden değerlendirmeye çalışılmıştır.

Yapılan karşılaştırma sonucu denilebilir ki Reçel Blog'ta yazar kurucu ve konuk yazarlar ataerkil geleneğin din aracılığıyla daha da pekiştirdiği birçok feminist -daha çok İslami feminist- bir bakış açısı ile sorgulamakta, eleştirmekte ve yeni yorumlar getirerek öğretilmiş kadınlık rollerine başkaldırmaktadırlar. Kadına ataerkil ve geleneksel bağlamda yüklenen kadınlık rollerine din boyutunu da eklemeyerek bunu sorunsallaştırmakta ve İslami kesime de özeleştirme yapmaktadırlar. Bunu yaparken dindar kimliklerini bir tarafa bırakmamaktadırlar. Anneliği kutsallıktan çıkarıp, anneliğin daha insani ve gündelik boyuta indirgenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Reçel Blog yazarlarının Müslüman Annelere göre feminist bir duruş içerisinde yazılar kaleme aldıklarını söyleyebiliriz. Kendilerini kadın haklarını savunan, eğitilmiş, çalışan, dindar/Müslüman kadınlar olarak tanımlayan kadınların feminist söylemlerden de güç alarak geleneksel kadınlık ve anneliğe karşı bir duruş ortaya koymaya çalıştıklarını Reçel Blog örneği üzerinden görmek mümkündür.

Müslüman Anneler Blogu'nun, bu çalışma kapsamında görülmüştür ki hem kadınlığa hem de kadınlık üzerinden anneliğe bakış açıları Reçel Blog'unkinden ayrılmaktadır. Kadınların kamusal alandaki artan varlıklarını kadının fitratına ve toplumsal rollerine aykırı bulduklarını ifade etmekte ve kadınları eskiden olduğu gibi evlerin içine davet etmeyi kendilerine görev addettiklerini belirtmektedirler. Kadının geleneksel olarak iyi bir eş, anne ve ev hanımı rolleri daha fazla ön plana çıkarılmakta ve kadına yüklenen zayıflık, duygusallık, fedakârlık, sabırlı olmak gibi roller dini referanslar ile desteklenmektedir.

Sonuç olarak, Reçel Blog ve Müslüman Anneler bloglarının annelik söylemlerinin birbirinden farklılaştığı, Reçel Blog'un, feminist söylemler ile desteklenen ve geleneksel İslam anlayışı ile örtüşmeyen radikal çıkışlarının olduğu söylenebilir. Makbul kadınlık ve özelde annelik anlayışına karşı çıkan bakış açılarının dindar kadınlar arasında bir karşılığının olduğu Reçel Blog'ta yorum yapan kadınların söylemlerinden de çıkarılabilmektedir. Müslüman Anneler blogunun ise kadını anne olarak özdeşleştiren, kadını ve doğal olarak anneliği evin merkezine alan ataerkil bakış açısının ve geleneksel İslam anlayışının da yoğun bir şekilde dindar kadınlar tarafından desteklediği yazıların izleri sürülerek görülebilmektedir.

- ¹Türkiye’de İslami kimlikleri ile öne çıkan kadınlar tarafından kurulmuş olan ve birbirinden farklı temalara yer veren çok sayıda blog bulunmaktadır. Bu bloglar genel olarak yemek tarifleri veren, güzellik, cilt bakımı, gezi, diyet, sağlık konularında öneriler sunan fakat bunun yanında dini paylaşımlar da yapan bloglardır. Bunlardan bazıları için bkz. <http://www.nurfeza.com/https://cahidesultan.net/>, <http://www.portakalagaci.com/>
- ²Orna Donath’ın “*Abartılmış Annelik Bastırılmış Kadınlık*” adlı kitabı genel toplumsal kabulün aksine anne olmaktan pişmanlık duyan kadınların hikayelerini içermektedir. Benzer bir çalışma için bkz. Corinne Maier, No Kid, Çev. Z. Canan Özatalay (İstanbul: Esen Kitap, 2013).
- ³İslam’da anneliğinin kutsallığına dair daha detaylı bilgi için bkz. Muhammed Seyyid. “Kur’an ve Sünnette Annelik” (Konya: Ülkü Basımevi, 1991)
- ⁴Hz. Peygamber ifadesi İslam dininin son peygamberi olan Hz. Muhammed için kullanılmaktadır. Hazret (Hz.) ise “Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan” dır (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&guid=TDK.GTS.5bd0306389aaf2.65480314-Erişim tarihi: 24.10.2018)
- ⁵Muhammed Emin Yıldırım’ın bu hadis ile ilgili vermiş olduğu detaylı bilgi için bkz. <http://www.siyervakfi.org/cennet-annelerin-ayaklari-altindadir-hadisi/>
- ⁶<http://www.geocities.ws/islamifeminist/recel.htm>
- ⁷<http://recel-blog.com/recel/>
- ⁸Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Akyılmaz, Öznur, Türkiye’deki Bloglarda İslami-Feminist Yaklaşımla Yeni Bir Kadın Kimliğinin İnşası (Reçel Blog Örneği), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Ana Bilim Dalı, Ekim 2015
- ⁹<http://www.roportajgazetesi.com/recel-blog-yazarlari-roportaji-c765.html>
- ¹⁰<http://www.muslumananneler.net/2013/10/biz-kimiz-musluman-anneler-cocuklarn.html>
- ¹¹<http://www.roportajgazetesi.com/recel-blog-yazarlari-roportaji-c765.html>
- ¹²<http://recel-blog.com/annelik-aslinda-o-kadar-da-kutsal-olmayabilir-mi/>
- ¹³http://www.muslumananneler.net/2014/12/cahide-sultandan-annelik-tarifi-ozel.html#.WksgKyNI_Z4
- ¹⁴http://www.muslumananneler.net/2014/05/sinir-kupu-annelere-ektup.html#.Wk_RQIV1_IU
- ¹⁵Bu kitaplardan bazıları için bkz, Sezer, Esranur. “Kadın Olmak Zor” (İstanbul: Nesil Yayınları, 2009), Haşimi, Muhammed Ali. “Kur’an ve Sünnete Göre Müslüman Kadının Şahsiyeti” Çev. İbrahim Kutlay, Hamdi Arslan, Nurettin Yıldız, (İstanbul: Risale Yayınları, 2000), Karaman, Hayreddin. “İslam’da Kadın ve Aile” (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), Özyaz, Hilal. “İslam Hukukunda-Anne” (İstanbul: Cihan Yayınları, 2008), Emre, Mehmed, “İslam’da Kadın ve Aile” (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994)
- ¹⁶Reçel Blog’un yazarlarından Zişan kısaltma isim olarak “Z.” yi kullanmaktadır.
- ¹⁷<http://recel-blog.com/liberte-egalite-fitraterinte/>
- ¹⁸Zehra Yılmaz, Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü adlı çalışmasında Hidayet Şefkatli Tuksal ile yapmış olduğu görüşmede Tuksal’ın ‘İslamcı feminist’ kavramı yerine ‘Müslüman feminist’ kavramını tercih ettiği belirtilmiştir (s.137). Bu nedenle Müslüman feminist kavramı kullanılmıştır.
- ¹⁹<http://t24.com.tr/haber/erdoganin-fitrati-sozlerine-cevap-kuranda-kadin-ve-erkek-fitratini-tanimlayan-ayet-yok,278351>
- ²⁰<http://www.muslumananneler.net/2015/05/cagmzn-yukselen-meslegi-annelik.html>
- ²¹<http://recel-blog.com/evli-mutlu-cocuksuz/>
- ²²<http://recel-blog.com/emzirmek-diyemeyip-doyurmak-demek/>
- ²³<http://recel-blog.com/annelik-aslinda-o-kadar-da-kutsal-olmayabilir-mi/>
- ²⁴http://www.muslumananneler.net/search?q=Aya%C4%9F%C4%B1na+Cennet+Tozu+Bula%C5%9Fs%C4%B1n#.WIO-TIV1_IU
- ²⁵<http://recel-blog.com/normal-dogum-bir-kahramanlik-hikayesi/>
- ²⁶<http://www.muslumananneler.net/2015/06/sezaryen-ile-dogum-yapan-kotu-anneler.html>
- ²⁷<http://recel-blog.com/mukemmel-ebeveynlige-giden-altin-yolda-yigilip-kalmak/>
- ²⁸<http://www.muslumananneler.net/2017/07/susmak-uzerine.html>
- ²⁹Sigmund Freud, J. Bowlby, D.W.Winnicott, D. Stern, R.Spitz gibi psikanalistler anne çocuk arasındaki karşılıklı sağlıklı ve güven verici bir iletişimin kurulmasında annesel bakımın niteliğini ortaya koymaya çalışmışlardır (Parman, 2015,17).
- ³⁰<http://recel-blog.com/bir-kolda-birkac-karpuz-tasidigim-icin-toplumdan-ozur-dilerim/>
- ³¹<http://recel-blog.com/hayattaki-tek-amacim-neden-agliyor/>
- ³²<http://www.muslumananneler.net/2014/08/annem-ve-maria-montessori-teyze.html>
- ³³<http://recel-blog.com/zeki-muren-de-hamdiyeyi-gorecek-mi/>
- ³⁴<http://www.muslumananneler.net/2014/05/sinir-kupu-annelere-mektup.html#.WrqXW4hubIU>
- ³⁵<http://ihvanforum.org/28309-bu-hadis-in-kaynagi-nedir.html>
- ³⁶<http://recel-blog.com/ceviri-asla-cocuk-sahibi-olmayacagim/>
- ³⁷<http://recel-blog.com/annelik-aslinda-o-kadar-da-kutsal-olmayabilir-mi/>
- ³⁸Kadınların kendilerini suçlu/yetersiz hissetmeden, ‘kasmadan’ da keyifli bir ebeveynlik yapılabileceğini anlatan alternatif bir okuma için bkz. Daisy Waugh “Kasmadan Annelik” (İstanbul: Tara Kitap, 2017)
- ³⁹<http://recel-blog.com/bir-kolda-birkac-karpuz-tasidigim-icin-toplumdan-ozur-dilerim/>
- ⁴⁰<http://recel-blog.com/anne-ol-anne-ol/>
- ⁴¹<http://www.muslumananneler.net/2014/06/musluman-anneyim-neden-mi-evimdeyim.html>
- ⁴²<http://www.muslumananneler.net/2014/06/musluman-anneyim-neden-mi-evimdeyim.html#.WrtCiIhubIU>
- ⁴³<http://www.muslumananneler.net/2014/11/cocuk-ve-kres.html>
- ⁴⁴http://www.muslumananneler.net/2013/12/anne.html#.WksmnSNI_Z4
- ⁴⁵<http://www.muslumananneler.net/2013/12/dsardaki-kadn-ile-yarslr-m.html>

Kaynakça

Akşit, Elif Ekin. “Annelik, Feminizm, Tarih”, *Doğu Batı Dergisi, Toplumsal Cinsiyet II, no. 64, (2013) : 181-200.*

- Akyılmaz, Öznur. Türkiye'deki Bloglarda İslami-Feminist Yaklaşımla Yeni Bir Kadın Kimliğinin İnşası (Reçel Blog Örneği), Yayınlanmamış Master Tezi, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2015)
- Beauvoir, de Simone. *Kadın II "İkinci Cins" Evlilik Çağı*, çev. Bertan Onaran (İstanbul: Payel Yayınevi, 2010).
- Badinter, Elisabeth. *Annelik Sevgisi: 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*, çev. Kamuran Çelik, (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1992).
- Badinter, Elisabeth. *Kadınlık Mı Annelik Mi*, çev. Ayşe Ekmekçi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).
- Başterzi, Devrim, Ayşe. Toplumsal Yönüyle Annelik, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı
- Bora, Aksu. Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü, der. Necla Akgökçe ve Aynur İlyasoğlu, *Yerli bir Feminizme Doğru* içinde (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2001), 77-105.
- Chodorow, Nancy. *The Reproduction of Mothering, Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, (London: University of California Press, 1979).
- Comer, Lee. *Evlilik Mahkumları*, çev. Sedef Öztürk, (İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları, 1984).
- Çayır, Kenan. "İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu", *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, der. Nilüfer Göle (İstanbul: Metis Yayınları, 2003) , 61-62.
- Emre, Mehmed, İslam'da Kadın ve Aile (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994).
- Erdoğan, Türkan. Nancy Chodorow'un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik. *Aile ve Toplum: Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14, Nisan-Mayıs-Haziran (Ankara, Afşaroğlu Matbaası, 2008): 73-82
- Firestone, Shulamith. *Cinselliğin Diyalektiği*, çev. Yurdanur Salman, (İstanbul: Payel Yayınları, 1993).
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013).
- Haşimi, Muhammed Ali. *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Kadının Şahsiyeti*, çev. İbrahim Kutlay, Hamdi Arslan, Nurettin Yıldız, (İstanbul: Risale Yayınları, 2000).
- Karaman, Hayreddin. İslam'da Kadın ve Aile (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010).
- Maier, Corinne. *No Kid*, çev. Z. Canan Özatalay, (İstanbul: Esen Kitap, 2013).
- Miller, Tina. *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler*, çev. Gül Tunçer, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).
- Parman, Talat. Annelik Üzerine Bir Psikanalitik Sözlük Denemesi, *Psikanaliz Yazıları İçinde*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2015).
- Schleifer, Aliah. *İslam'da Annelik* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004).
- Seyyid, Muhammed. *Kur'an ve Sünnette Annelik* (Konya: Ülkü Basımevi, 1991).
- Sezer, Esranur. Kadın Olmak Zor (İstanbul: Nesil Yayınları, 2009).
- Özay, Hilal. İslam Hukukunda-Anne (İstanbul: Cihan Yayınları, 2008).
- Özbay, Ferhunde. "Kadının Statüsü ve Doğurganlık", *Türkiye'de Kadın Olgusu* içinde, Yayına hazırlayan. Necla Arat (İstanbul: Say Yayınları, 1992), 147-165.
- Öztan, Ece. Annelik, Söylem ve Siyaset. *Cogito Dergisi*, Sayı: 81, Yaz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015): 91-107.
- Waugh, Daisy. *"Kasmadan Annelik"* (İstanbul: Tara Kitap, 2017).
- Yılmaz, Zehra, *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).